

Aşıq poeziyasının dialoq mədəniyyəti

Fəxriyyə Cəfərova¹

XÜLASƏ

Aşıq poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatının ən qədim janrlarından biridir. Onun dil xüsusiyyətləri estetik dəyərini və xalq ruhunu əks etdirən ən vacib elementlərdəndir. Bu xüsusiyyətlər içərisində dialoq mədəniyyəti özünəxas mövqeyə malikdir. Aşıq poeziyasının dili dialoqun çoxsaylı məna qatlarını, mədəni, fəlsəfi və tarixi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqda mühüm bir qaynaqdır. Bu baxımdan, aşıq poeziyasının dilində dialoq mədəniyyətinin öyrənilməsi əsas məqsəd kimi önə çıxır. Araşdırma zamanı belə bir nəticə əldə edilmişdir ki, poeziyada dil sadəcə mənanı çatdırmaq yolu deyil, həm də oxucunu söhbətə cəlb edən bir vasitədir. Poetik dilin estetik keyfiyyətləri dialoq potensialını gücləndirir. Aşıq poeziyasından alınan nümunələr təsdiq edir ki, poetik dildə dialoq mədəniyyəti dəyişdirici qüvvə səviyyəsində qarşılıqlı əlaqə üçün imkan yaradan bir vasitədir. Bir sözlə, aşıq şeirlərində insanın həyat təcrübələrinin təsvir və tərənnümündə dialoqların xüsusi rolu vardır. Dialoqlar aşıqların bir-biri ilə və dinləyicilərlə yaxınlığını göstərir. Aşıq poeziyasının dil xüsusiyyətlərindən biri olan dialoq Azərbaycan nitq mədəniyyətini əks etdirmək baxımından əhəmiyyətliyədir. Məqalədə aşıq poeziyasından alınmış nümunələr əsasında dialoq mədəniyyəti geniş şəkildə şərh edilmişdir. Məqalə folklor araşdırmaları üçün qiymətli bir baza rolunu oynaya bilər.

AÇAR SÖZLƏR

aşıq poeziyası, dialoq mədəniyyəti, poetik dil, bədii üslub, şifahi ədəbiyyat

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 19.05.2025

Qəbul edilib: 13.08.2025

¹ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789> | fakhriyyacafarova@nmi.edu.az

The Culture of Dialogue in Ashug Poetry

Fakhriyya Jafarova¹

ABSTRACT

Ashug poetry is one of the oldest genres of Azerbaijani literature. Its linguistic features are one of the most important elements reflecting its aesthetic value and the spirit of the people. Among these features, the culture of dialogue has a unique position. The language of ashug poetry is an important source in revealing the multiple layers of meaning, cultural, philosophical and historical features of dialogue. From this point of view, the study of the culture of dialogue in the language of ashug poetry stands out as the main goal. During the research, it was concluded that language in poetry is not only a means of conveying meaning, but also a means of engaging the reader in conversation. The aesthetic qualities of poetic language strengthen the potential of dialogue. Examples taken from ashug poetry confirm that the culture of dialogue in poetic language is a means of creating opportunities for interaction at the level of a transformative force. In short, dialogues have a special role in the description and celebration of human life experiences in ashug poems. Dialogues show the closeness of ashugs with each other and with listeners. Dialogue, which is one of the linguistic features of ashug poetry, is important in terms of reflecting Azerbaijani speech culture. The article provides a broad interpretation of the culture of dialogue based on examples from ashug poetry. The article can serve as a valuable basis for folklore research.

KEYWORDS

ashug poetry, dialogue culture, poetic language, art style, oral literature

ARTICLE HISTORY

Received: 19.05.2025

Accepted: 13.08.2025

¹ Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Nakhchivan Teachers University. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789> | fakhriyyacafarova@nmi.edu.az

Giriş

Aşıq poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatının ən qədim və zəngin tarixə malik janrlarından biridir. Bu poeziya janrı xüsusilə xalq arasında özünü ifadə etmək və milli mədəniyyəti yaşatmaq baxımından önəmli bir yer tutur. Aşıq poeziyasının dil xüsusiyyətləri onun estetik dəyərini və xalq ruhunu əks etdirən ən vacib elementlərdən biridir. Bu xüsusiyyətlər arasında dialoq mədəniyyəti özünəməxsus mövqeyə malikdir. Azərbaycan aşıq poeziyasının dilində dialoq mədəniyyəti ətraflı araşdırılmasa da, bu mövzu ilə bağlı müzakirəyə ehtiyacı olan faktlar mövcuddur. Əslində, dialoq məişət nitqinə və bədii üslubun nəslə yazılmış nümunələrinə, daha çox dramatik növün janrlarına aid olsa da, uzun zamandır poetik dilə keçərək aşıq sənətində dinamik və təsirli bir vasitə kimi çıxış edir. Aşıq poeziyasının dili dialoqun çoxsaylı məna qatlarını, mədəni, fəlsəfi və tarixi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq baxımından qiymətli bir mənbədir. Ümumiyyətlə, poeziyada dialoq mədəniyyəti mənanın statik deyil, qarşılıqlı təsir vasitəsilə daim təkamül etdiyi məqamları gücləndirir. Aşıq poeziyasının dilindəki dialoq bədiiliyi gücləndirmək və əsərin mahiyyətini daha dərinləndirən anlamaq baxımından əhəmiyyətlidir. Buna görə də dialoq mədəniyyətinin öyrənilməsi araşdırmanın aktuallığını ifadə edir.

Metodlar

Aşıq poeziyasının dilində dialoq mədəniyyətinin üzə çıxarılmasında lingvistik təhlil, müqayisə metodları, həmçinin nəticələrin təhlili və ümumiləşdirilməsi üsullarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat materiallarını aşıqların yaradıcılığından alınmış nümunələr təşkil edir.

Nəticələr

Araşdırma zamanı belə bir nəticə əldə edilmişdir ki, poeziyada dilin əsas funksiyası sadəcə mənanı çatdırma vasitəsi deyil, həm də oxucunu söhbətə cəlb edən ünsiyyət dilidir. Poetik dilin estetik keyfiyyətləri onun dialoq potensialını gücləndirir. Aşıq poeziyasından alınan nümunələr göstərir ki, poetik dildə dialoq mədəniyyəti dəyişdirici qüvvə səviyyəsində olan və qarşılıqlı əlaqə üçün imkan yaradan bir vasitədir. Aşıqların dialoq yaratmaq qabiliyyəti şeirlərin poetik mənasını zənginləşdirir. Aşıq poeziyası üzərində aparılan araşdırmalar dialoqun aktual və maraqlı bir ünsiyyət forması olaraq daim inkişafda olduğunu göstərir.

Müzakirə

Aşıq sənəti həm də bir növ dialoq mədəniyyətidir, çünki aşıqlar çox vaxt özlərini və başqalarını bir-birinə təqdim edən, mənəvi və mədəni mübadilə yaradan, təbii formada ünsiyyət quran söz ustalarıdır. “Söz sərrafı olan dədə aşıqlarımız hər zaman düzüb-

qoşduqları sözün çəkisinə, düzümünə, rəng çalarına çox böyük həssaslıqla yanaşmış, söylədikləri mətləbin dərinliyi ilə yanaşı, deyim biçiminin orijinallığına və heyranlıq doğurmaq imkanlarına xüsusi diqqət yetirməyə çalışmışlar” (Qasımlı, 2017, s. 10).

Aşıq poeziyası yalnız aşıqların öz çıxışlarından ibarət deyil. Əksər hallarda onlar bir-biri ilə dialoqa girir, söylədikləri şeir və mahnılar bir növ cavabdehlik, bir-birini anlama, tanıma və sınağa kimi xüsusiyyətlərlə diqqəti cəlb edir. Aşıq poeziyasında dialoq əsasən iki şəkildə özünü büruzə verir:

1. *Şeir mətninin daxilindəki dialoq.* Bu zaman aşıqla sevgilisi arasında düşüncə mübadiləsi baş verir, onlar bir-birinin sözlərini cavablandıraraq dialoqu davam etdirirlər. Bu, həm poetik fikir mübadiləsi, həm də şeirdəki obrazların qayğılarını, düşüncə və hisslərini bir-birinə ötürmə vasitəsidir:

Ələsgərəm, hər elmdən halıyam,
Dedim: Sən dərdlisən, mən yaralıyam.
Dedi: Nişanlıyam, özgə malıyam,
Sındı qol-qanadım, yanıma düşdü
(Aşıq Ələsgər, 2017, s. 205).

2. *Aşıqlar arasında dialoq.* Aşıqlar, əsasən, şeir və ya deyişmə əsasında bir-biri ilə dialoq qururlar. Bu dialoqda şeir yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də estetik baxımdan dəyərli bir sənət nümunəsinə çevrilir:

Aşıq Səməd:

Fikrin-zikrin gəzir uca göyləri,
Söylə görüm, Valeh, hara gedirsən?
Karvanların qatar-qatar dayanıb,
Söylə görüm, Valeh, hara gedirsən?

Aşıq Valeh:

Fikrim edir asimanı ziyarət,
Eşit, ustad, deyim hara gedirəm.
Yükümü tutmuşam ərşi-ələdan,
Sevda üçün bir bazara gedirəm

(Abdalgülablı Aşıq Səməd, 2017, s. 135).

Aşıq dilində dialoq, digər şifahi ədəbiyyat nümunələrindən fərqli olaraq, bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər onun dinamik və çoxşaxəli olmasını təmin edir.

1. Aşıq dilindəki dialoq ənənəvi dəyərlərə, etik kodlara və milli hissiyatlara əsaslanır. Aşıqlar dialoq zamanı cəmiyyəti düşündürən məsələlərə toxunur, eyni zamanda sevgi, vəfa, şəxsiyyət və səmimiyyət haqqında düşüncələrini paylaşırlar.

2. Aşıq dilinin ən mühüm cəhətlərindən biri də onun sadəliyi və məzmun zənginliyidir. Bu dildə dialoq sadə və anlaşıqlı olsa da, dərin mənə və simvolik ifadələrlə fərqlənir. Bu onun geniş kütlə tərəfindən qəbul və dərk edilməsini təmin edir.

3. Aşıqlar söhbətlərində hər zaman dinləyicilərinə müraciət edərək onları dialoqa cəlb edirlər. Bu, həm interaktiv, həm də kollektiv bir dialoqun yaranmasına səbəb olur. Belə nümunələr daha çox aşıqların apardığı el şənlikləri üçün səciyyəvidir. Aşıq bir şeir söylədikcə, dinləyicilər verdikləri cavab ilə bu şeirə qoşulurlar. Nəticədə, dialoq daha canlı və maraqlı olur.

4. Aşıqların dialoq mədəniyyətində söz və musiqinin vəhdəti mühüm rola malikdir. Belə ki, musiqi şeirə əlavə olaraq hissi güc qatır və dialoqu daha rəngarəng edir.

Aşıq dilindəki dialoq mədəniyyəti yalnız şifahi ədəbiyyatın bir forması olaraq qalmır, eyni zamanda xalqın sosial və mədəni həyatında mühüm rol oynayır. Aşıqlar cəmiyyətdəki müxtəlif məsələlərə münasibət bildirir, insanlara dəstək nümayiş etdirir və bununla da cəmiyyətin ümumi mənəvi inkişafına təsir göstərirlər:

Dedim: ay dilbərim, seyrəmi çıxdın?

Dedi: sevdalıyam, gəzməsəm olmaz!

Dedim: mən dostuna nə mail baxdın?

Dedi: möhnətinə dözməsəm olmaz!

(Molla Cümə, 2006, s. 191)

Aşıqlar, bəzən gündəlik həyatın çətinlikləri qarşısında cəmiyyətin üzləşdiyi problemləri açıq şəkildə gündəmə gətirirlər. Onlar daima əxlaqi dəyərləri, insanlıq ideallarını təbliğ edərək, xalqın düşüncə tərzini formalaşdırmağa çalışırlar. Beləliklə, aşıq dilindəki dialoq yalnız fərdi düşüncələrin mübadiləsi deyil, həm də kollektiv şüurun formalaşmasının bir nəticəsidir:

Dedim ki, ismini Pünhan eylədim!

Dedi: danış görüm, sənə neylədim?

Dedim ki, eşqindən qəzəl söylədim,

Dedi: qələm gətir, yazmasam, olmaz!

(Molla Cümə, 2006, s. 191)

Araşdırmadan görünür ki, dialoq “fikir-replikaların müntəzəm mübadiləsindən ibarət nitq forması”dır. “Danışanların nitqinin bilavasitə anlaşılması replikaların dil tərkibinə qarşılıqlı təsir göstərir”. Aşıq dilində dialoq mədəniyyəti Azərbaycan xalqının zəngin şifahi nitqini, adət-ənənələrini, həyat tərzini və mənəvi dəyərlərini ən yüksək səviyyədə ifadə edən mədəni fenomen kimi önəmli bir yer tutur. Poetik dialoqlar xalqın ruhunu və dünyagörüşünü əks etdirir.

Aşıq poeziyasının dialoq mədəniyyəti nəinki cəmiyyətin ənənə və dəyərlərinə hörmət edir, həm də onlara yeni baxış nümayiş etdirir. Aşıq sənətinin gücünü və əhəmiyyətini göstərməkdə dialoq mədəniyyətinin özünəxas rolu vardır:

Dedim: Molla Cümə qəmdə qalıbdır,
Dedi: ah-naləsi canım alıbdır.
Dedim ki, göz yaşım göllər olubdur,
Dedi: mən sonayam, üzməsəm olmaz

(Molla Cümə, 2006, s. 191).

Aşıq yaradıcılığında insan duyğularını təqdim etməyin özünəməxsus üsullarından biri kimi dialoq böyük təsir gücünə malikdir. Aşıqların şüurunda daxili söhbət, aşıqla onun müraciət etdiyi şəxs arasındakı ünsiyyət, daha geniş mədəni və əxlaqi məsələlərlə əlaqə baxımından poeziya özlüyündə ən gözəl dialoq aktıdır. Aşıq poeziyası dialoqun poetik dilini formalaşdırıb çoxsaylı izahların yaranmasına yol açır:

Dedim: Dilbər, getmə, bir dəm danışaq,
Dedi: Sözü yoxdur, bəhanədir bu.
Dedim: Bir nəzər qıl aşıq halına,
Dedi: Əcəb dəli, divanədir bu

(Qurbani, 2017, s. 38).

Dialoq dil ünsiyyətinin ilkin forması olub, həm şəxsi, həm də kollektiv hisslərlə bağlı mənə yaranmasını təmin edir:

Dedim: Ey vay, halım yaman olubdur,
Dedi: Qəmdən belim kaman olubdur.
Dedim: Vallah sənə meydan olubdur,
Dedi: Mən bilmənəm xəzanədir bu!

(Qurbani, 2017, s. 38)

Dialoq mahiyyətə səslərin, perspektivlərin və tarixi kontekstlərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşmışdır. Dialoqlar aşıq dilində özünü müxtəlif yollarla büruzə verir: aşığın öz-özü ilə söhbəti, danışığa başqasının (və ya başqalarının) cəlb edilməsi və s.

Bir sıra poetik əsərlərin əsasında daxili dialoq dayanır. Poetik müəllif obrazı bu daxili söhbət üçün bir vasitə rolunu oynayır, burada aşıq öz şəxsiyyətini, mübarizələrini və istəklərini ifadə edir:

Dedim – Dilbər, yanaqların qızarmış.
Dedi – Çiçək taxdım, gül yarasıdır.

Dedim – Danə-danə olmuş xalların.
Dedi – Zülfüm dəydi, tel yarasıdır
(Aşıq Ömər, 2017, s. 109).

Emosional ifadələrdən istifadə etməklə aşiq sanki bəhs etdiyi məsələyə münasibəti haqqında fikir bildirir.

Aşıq poeziyasının dilində dialoq aşıqla qarşı tərəf arasında dinamik söz mübadiləsi formasında təzahür edir. Ümumiyyətlə, dialoq mədəniyyəti türk dillərində diqqətçəkən mədəniyyət növlərindən biridir. Onun müxtəlif nümunələrinə türk aşıqlarının yaradıcılığında da rast gəlinir. Bu mənada, Ərzurumlu Aşıq Əmrahın poeziyası diqqəti cəlb edir:

Dedim: Ərzurum nə? Dedi: Elimdi.
Dedim: Gedərmisən? Dedi: Yolumdu.
Dedim: Əmrah kimdi? Dedi: Qulumdu.
Dedim: Satarmısan? Söylədi: Yox-yox!
(Ərzurumlu Əmrah, 1999, s. 429)

Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında aşiq şeiri üslubunda yazan şairlərin yaradıcılığı xüsusilə maraq doğurur. Professor S. Q. Həsənova onların dilindəki dialoqları “süjetli lirika” ilə əlaqələndirir. O, “Hüseyn Arif və ədəbi dilimiz” adlı əsərində yazır: “Hüseyn Arifin dilində süjetli lirikanın başdan-başa dialoji nitqdən ibarət daha maraqlı örnəyi ilə qarşılaşırıq. Bunu şairin dilinin ümumxalq dilinə daha çox yaxınlığı ilə izah etmək mümkündür:

Dedim: – Telin nə gözəldir!
– Yox-yox, ona dəymə! – dedi.
Dedim: – Nə vaxt gəlim sizə?
– Qapımızı döymə! – dedi”
(Həsənova, 2020, s. 122).

Aşıq poeziyasının dili mahiyyət etibarilə yarandığı mədəni və tarixi məqama bağlıdır. Bu, cəmiyyətin şəxsiyyətini formalaşdıran daha geniş dialoqları əks etdirən sosial dəyərlərin, gərginliklərin və xəyalların güzgüsüdür. Müəllif yaddaşının diqtə etdiklərini yaradıcılığa daxil etmək həm ənənənin, həm də yeniliyin məhsulu olan dialoq faktlarının yaranmasına səbəb olur. Bu faktlar aşiq dilində dialoqa poetik xarakter qazandıraraq onun estetik gücünü artırır.

Nəticə

Beləliklə, aşıq poeziyasının dilində gündəlik həyatın əks-sədası mühüm yer tutur. Aşıq şeirlərində insanın həyatı təcrübələrinin təsvir və tərənnümündə dialoqlar xüsusi rola malikdir. Dialoqlar aşıqların bir-biri ilə və dinləyicilərlə yaxınlığını göstərir. Aşıq poeziyasının dil xüsusiyyətlərindən biri olan dialoq Azərbaycan nitq mədəniyyətini əks etdirmək baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat

1. Abdəlgülablı Aşıq Səməd. (2017). *Aşıq ədəbiyyatı antologiyası* (Aşıq poeziyası). “XalqBank”.
2. Aşıq Ələsgər. (2017). *Aşıq ədəbiyyatı antologiyası* (Aşıq poeziyası). “XalqBank”.
3. Aşıq Ömər. (2017). *Aşıq ədəbiyyatı antologiyası* (Aşıq poeziyası). “XalqBank”.
4. *Dialoq*. <https://az.wikipedia.org/wiki/dialoq>
5. *Dialoq*. <https://www.wikimedia.az-az.nina.az/dialoq.html>
6. Ərzurumlu Əmrah. (1999). *Min beş yüz ilin oğuz şəri*. Antologiya. “Azərbaycan” nəşriyyatı.
7. Həsənova, S. (2020). *Hüseyn Arif və ədəbi dilimiz. Dilimiz varlığımızdır*. “Əcəmi”.
8. Qasımlı, M. (2017). *Dədə Qorquddan üzü bəri. Aşıq ədəbiyyatı antologiyası* (Aşıq poeziyası). “XalqBank”.
9. Qurbani. (2017). *Aşıq ədəbiyyatı antologiyası* (Aşıq poeziyası). “XalqBank”.
10. Molla Cümə. (2006). *Əsərləri*. “Şərq-Qərb”.